

Schimbare de paradigmă în evoluția conceptului de ediție critică și editarea de text vechi românesc în era computerului

Mioara DRAGOMIR*, Mariana NASTASIA**

Keywords: *critical edition, old Romanian texts, paradigm shift, digital age*

1. Cu mai bine de un veac în urmă, pentru D. Russo (1912), în lucrarea *Critica textelor și tehnica edițiilor*, conceptul de ediție critică – cu referire în special la textele scriitorilor clasici greci și latini –, înseamnă acea ediție care încearcă să redea textul așa cum l-a scris autorul, pe baza manuscriselor existente, îndepărtând tot ce s-a scris de copiiști sau corectori (Russo 1912: 38). După învățatul istoric, preocupat și de tehnica editării textelor, o ediție critică este bazată pe compararea manuscriselor, prezintă variantele în aparat și – important pentru specialistul care se angajează în editarea unui text vechi românesc – este un demers în care „se dă socoteală la fiecare pas de procedurile editorului” (*ibidem*: 40).

Acum jumătate de secol, Ion Gheție și Al. Mareș (1974), în cartea care a pus bazele filologiei moderne românești, *Introducere în filologia românească. Probleme. Metode. Interpretări*, prezintă o sinteză a evoluției acestui concept. Inițial, în jurul anului 1900, ediția critică

„își propune să pună în circulație un text *reconstituit* [s.n.] pe baza a două sau mai multe versiuni ale unei anumite scrieri. Scopul declarat al editorului era de a restabili textul arhetipului pierdut sau un text cât mai apropiat de arhetip. În prim plan, se publica textul reconstituit, iar în subsol sau la sfârșitul ediției, variantele din celelalte versiuni (Gheție, Mareș 1974: 144)¹.

Constatarea că edițiile de acest tip „sânt, evident, perimate în momentul de față” (*ibidem*), este însoțită de o clară explicare a stării de lucruri din perioada respectivă, în care, arată autorii, se face distincție și la nivelul terminologiei între tipurile de ediție după *structura* lor dar, mai ales, în funcție de „poziția diferită adoptată de editori în legătură cu *stabilirea textului de bază* [s.n.]” (*ibidem*). Astfel, se disting: a) *ediții diplomatice*, care „își întemeiază textul pe o singură versiune,

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași, România.

** Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași, România.

¹ Autorii indică și specimene din acest tip de ediție critică: „Ca exemple de astfel de ediții se citează de obicei ediția cronicii lui Ureche (I. N. Popovici, 1911) și ediția *Psalterii Scheiene* (I.-A. Candrea, 1916). Alături de acestea mai pot fi amintite și edițiile *Letopiseșului Țării Moldovei până la Aron Vodă* (1916) și *Istoriile domnilor Țării Românești* (1963), datorate lui C. Giurescu și, respectiv, C. Grecescu” (Gheție, Mareș 1974: 144).

prezentând în subsol sau în a doua parte a ediției variantele din celelalte versiuni ale scrierii” (*ibidem*: 144–145); b) *ediție diplomatică corectată*, la care „în subsolul paginii sânt consemnate toate greșelile de transcriere ale copistului” (*ibidem*: 145)² și, în fine, c) *ediție critică*, tip de ediție care, la acea dată, prezenta trăsături concrete, discutate și prezentate de autorii lucrării astfel:

Printr-o modificare a sensului inițial, termenul de ediție critică a ajuns să fie atribuit edițiilor diplomatice care cuprind variante, note și comentarii, studiu introductiv, indice etc. (asemenea ediții se mai numesc și *academice*). Calificativul de ediție critică, în noua sa accepțiune, poate fi însă atribuit unei ediții numai în măsura în care editorul ei a întreprins o serie de operații preliminare, cum ar fi alegerea textului de bază prin confruntarea tuturor versiunilor, consemnând totodată în aparat variantele la textul de bază (*ibidem*).

În lucrarea lor, Ion Gheție și Al. Mareș prezintă partițiile unei ediții de text (fără a mai folosi calificativul *critică*), adică: *studiu introductiv*, *studiu de limbă*, *textul propriu-zis*, *notă asupra ediției*, *lista de abrevieri*, *aparatură critică cu variantele*, *note și comentarii*, *indice* sau *glosar*. Se aduc, în același timp, câteva precizări necesare pentru înțelegerea a ceea ce presupune prezența sau absența acestora dintr-o ediție: „Evident, nu orice ediție conține toate aceste secțiuni, deși, pentru a fi completă și a răspunde tuturor exigențelor, o ediție științifică ar trebui să le cuprindă în totalitate” (*ibidem*). Apariția a diferite modalități editoriale pentru textele (vechi), impunea încă o distincție, valabilă și astăzi, aceea între o *ediție științifică*, „alcătuită cu spirit critic și mare rigurozitate”, adică de tipul ediție diplomatică și ediție critică, și *ediții de popularizare*, pentru marele public (cf. *ibidem*).

2. În jumătatea de secol care a trecut de la apariția cărții lui Ion Gheție și Al. Mareș, s-au publicat multe ediții științifice importante, după criteriile avansate de acești specialiști, care au pus bazele filologiei noastre moderne. În zilele noastre, în ultimele trei decenii, activitatea filologică a căpătat amploare, prin înființarea, în țară, a unor centre filologice noi și a unor tipuri, în parte diferite, de ediții științifice coordonate, în cadrul cărora se editează în special text vechi românesc: Centrul de studii biblico-filologice „Monumenta linguae Dacoromanorum”³, înființat la Iași de Eugen Munteanu și colecția „Fontes Traditionis”⁴, coordonată de același filolog și lingvist român.

3. Edițiile filologice publicate în colecția „Fontes Traditionis” au fost denumite în diferite moduri:

² În privința acestui tip de ediție, se precizează: „Prin faptul că își întemeiază textul pe o singură versiune, acest tip de ediție se bucură de încrederea unanimă a specialiștilor” (Gheție, Mareș 1974: 145).

³ În cadrul acestui proiect de cercetare s-au realizat, cu aportul cercetătorilor Centrului, al unora dintre cercetătorii de la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași și prin participarea a diverși specialiști din toată țara, 25 de volume în care s-au editat în paralel cele trei versiuni vechi ale textului biblic din secolul al XVII-lea, precum și versiunea modernă, într-o ediție științifică de avangardă.

⁴ În această serie au fost publicate o seamă de teze de doctorat și ediții realizate de cercetători interesați de editarea de text vechi românesc, astfel încât până astăzi au fost scoase la lumină în jur de 12 texte (vechi).

a. *ediție critică* – **1.** Ioan Cantacuzino, *Patru apologii pentru religia creștină și patru orații traduse în limba română la mijlocul secolului al XVII-lea de Nicolae Spătarul (Milescu)* (editor: Eugenia Dima); **2.** *Șapte taine a besearecii (Iași, 1644)* (editor: Iulia Mazilu); **3.** Dosoftei, *Parimiile preste an, Iași, 1683* (editor: Mădălina Ungureanu); **4.** *Epistolă și panegiric greco-român adresate lui Constantin Brâncoveanu (Ms. BAR 766)* (editor: Silvia Chiosea); **5.** *Gramatica românească a lui Radu Tempea (1797)* (editor: Andreea Drișcu); **6.** Ioan Piuaru-Molnar, *Deutsch-Walachische Sprachlehre. Gramatică germano-română. Viena, 1788* (editori: Ana-Maria Minuț și Ioan Lihaciu); **7.** Antim Ivireanul, *Evanghelie, 1697* (editori: Roxana Vieru și Adina Chirilă);

b. *ediție de text* – **8.** Ilie Miniati, *Cazanii (București, 1742)* (editor: Cristina Crețu); **9.** Andreas Clemens, *Kleines walachisch-deutsch und deutsch-walachisches Wörterbuch, Buda, 1821* (editor: Mariana Nastasia); **10.** Vartolomei Măzăreanu, *Ithica ieropolitica (ms. BAR 67)* (editor: Carmen Livia Tudor); **11.** Constantin Diaconovici Loga, *Orthografia sau dreapta scrisoare pentru îndreptarea scriitorilor limbii românești, Buda, 1818* (editor: Loredana Buzoianu);

c. *ediție adnotată* – **12.** Dumitru Limona, *Negustorii „greci” și arhivele lor comerciale* (editor: Loredana Dascăl).

Aceste ediții respectă tehnica și principiile de editare a unui text vechi, formulate de Ion Gheție și Al. Mareș, astfel că opt dintre lucrările menționate⁵, indiferent dacă poartă denumirea de *ediție critică* sau de *ediție de text*, conțin următoarele partiții: studiu filologic, studiu lingvistic, cu secțiuni clar delimitate (studiu asupra grafiei, studiu asupra foneticii, studiu asupra lexicului, studiu asupra morfologiei, studiu asupra sintaxei), notă asupra ediției, transcrierea interpretativă a textului și fotocopiile acestuia, publicate integral sau fragmentar. Dintre edițiile menționate (a., b., c.), numai Antim Ivireanul, *Evanghelie, 1697* și Ilie Miniati, *Cazanii (București, 1742)* conțin indice sau glosar. Studiile filologice urmăresc, de regulă, atunci când autorii au în vedere editarea unui manuscris, contextul cultural și istoric, descrierea formală a manuscrisului, opiniile cercetătorilor care s-au ocupat anterior de text, datarea, localizarea, problemele de filiație, circulația textului, raportul dintre copie și original. În cazul edițiilor care aduc în circuitul științific o tipăritură din epoca veche, studiul filologic constă în prezentarea contextului cultural în care a fost publicat textul, circulația acestuia și descrierea tipăriturii. Studiile lingvistice sunt în general ample, iar abordarea problemelor specifice fiecărui nivel al limbii contribuie la tratarea aproape exhaustivă a fenomenelor fonetice, grafice, lexicale și gramaticale. Studiul lingvistic pe marginea dicționarului lui Andreas Clemens prezintă o analiză succintă a faptelor de limbă din lucrarea lexicografică editată.

⁵ Este vorba despre edițiile: Antim Ivireanul, *Evanghelie, 1697*; Constantin Diaconovici-Loga, *Orthografia sau dreapta scrisoare pentru îndreptarea scriitorilor limbii românești*, Buda, 1818; *Gramatica românească a lui Radu Tempea (1797)*; Vartolomei Măzăreanu, *Ithica ieropolitica*; *Epistolă și panegiric greco-român adresate lui Constantin Brâncoveanu*; Ilie Miniati, *Cazanii (București, 1742)*; *Șapte taine a besearecii*; *Kleines walachisch-deutsch und deutsch walachisches Wörterbuch*.

Anumite ediții prezintă o organizare diferită. Acestea cuprind un studiu introductiv (elaborat ca un studiu filologic), nota asupra ediției, facsimile și, după caz, note filologice, comentarii și glosar. Din această categorie fac parte trei ediții critice – Ioan Cantacuzino, *Patru apologii pentru religia creștină și patru orații traduse în limba română la mijlocul secolului al XVII-lea de Nicolae Spătarul (Milescu)*; Dosoftei, *Parimiile preste an*, Iași, 1683; Ioan Piuariu-Molnar, *Deutsch-Walachische Sprachlehre. Gramatică germano-română*. Viena, 1788 și ediția adnotată publicată în 2016 – Dumitru Limona, *Negustorii „greci” și arhivele lor comerciale*.

Odată cu editarea lucrării lui Piuariu-Molnar, care reprezintă o gramatică a limbii române tipărită în limba germană, Ana-Maria Minuț și Ioan Lihaciu își asumă și traducerea conținutului. Astfel, pe pagina din stânga este reprodus textul german în fotocopie, iar în partea dreaptă este redată traducerea editorilor. Totodată, autorii ediției transcriu cu alfabet latin exemplele în limba română – scrise cu alfabet chirilic în tipăritura originală – și echivalentele germane ale acestora, ținând seama atât de indicațiile ortografice ale autorului – Piuariu-Molnar propune un sistem de transcriere a cuvintelor românești după pronunția germană –, cât și de principiile transcrierii interpretative, pe care le semnaleză în nota asupra ediției.

Exceptând ediția realizată de Loredana Dascăl, pentru care editoarea propune denumirea de *ediție adnotată*, pe care, în lipsa unor explicații directe din partea autoarei privind alegerea termenului, o explicăm prin prezența intervențiilor semnalate în nota asupra ediției⁶, în cazul celorlalte ediții filologice din colecția „Fontes Traditionis” este necesară o clarificare în ceea ce privește opțiunile de utilizare a celor două sintagme: *ediție critică*, pe de o parte, și *ediție de text*, pe de altă parte. În cazul gramaticii lui Piuariu-Molnar, alegerea termenului de *ediție critică* reflectă sensul cu care s-a impus acesta în cercetarea filologică din ultima jumătate de veac, și anume de „întemeiere a textului pe o singură versiune, prezentând în subsol sau în a doua parte a ediției variantele din celelalte versiuni ale scrierii” (Gheție, Mareș 1974: 144). Astfel, editorii lucrării lui Piuariu-Molnar prezintă în subsol variantele versiunilor din 1810 și 1823 și țin seama, în transcrierea textului, de corecturile operate de autor după apariția primei ediții a gramaticii. Atunci când variantele semnalate în note reprezintă exemple în limba română sau în limba germană, editorii au păstrat în text varianta înregistrată în ultima ediție apărută în timpul vieții autorului, așa cum recomandă Ion Gheție și Al. Mareș în lucrarea citată⁷.

⁶ Editoarea documentelor grecești cuprinse în această lucrare prezintă detaliat maniera de transcriere a textelor: „Intervenția noastră s-a concentrat asupra elementelor de facilitare a lecturii, mergând de la *corijarea tacită a măruntelor și răzlețelor distorsiuni gramaticale* (în special de topică, acord, ortografie, până la *actualizarea grafică a toponimelor și antroponimelor asupra cărora materialul tratat indică anumite inconsecvențe și ezitări* (între transpunerile adaptate în greacă, română, aromână, bulgară, rusă, franceză ș.a.), adesea dictate de variantele atestate în documentele grecești (Limona 2016: 60 ș.u.) [subl. n.].

⁷ În această privință, autorii menționează: „Practica filologică din zilele noastre recomandă să se accepte drept text de bază ultima ediție apărută în timpul vieții autorului și văzută de el” (Gheție, Mareș 1974: 158).

Indiferent dacă sunt numite *ediții critice* sau *ediții de text*, lucrările din colecția „Fontes Traditionis” cuprind parțial, și, mai rar, integral, secțiunile propuse de Gheție și Mareș. Se înregistrează unele diferențe în întocmirea aparatului critic, apoi nu toate edițiile conțin glosar sau indice, iar edițiile critice semnate de Eugenia Dima și de Mădălina Ungureanu nu prezintă studii lingvistice. Mădălina Ungureanu se concentrează asupra studiului filologic, urmărind mai ales problemele de conținut specifice parimiarului, și asupra particularităților grafice, iar Eugenia Dima realizează un studiu introductiv care înlocuiește studiul filologic, nota asupra ediției, note și comentarii. Aceste două ediții prezintă glosar. Partițiile unei ediții filologice se regăsesc în totalitate în lucrarea realizată de Roxana Vieru și Adina Chirilă. La finalul fiecărei ediții, textul original este publicat integral în fotocopie sau sunt redade doar câteva pagini de facsimil, „pentru interesul lor documentar, dar și ca instrument de control pentru autenticitatea transcrierii (Munteanu 2016: 402). De altfel, ideea de a oferi cititorului șansa de „a verifica autenticitatea și corectitudinea transcrierii interpretative a textului” (*idem* 2014: 15) prin „eșantioane facsimilate” este reiterată în majoritatea prefețelor/ postfețelor semnate de coordonatorul colecției.

Se observă, așadar, că alegerea uneia dintre cele două sintagme care denumesc conceptul de ediție filologică pe care îl avem în vedere, respectiv *ediție critică* și *ediție de text*, nu are la bază o explicație privitoare la organizarea materialului și aplicarea principiilor de editare critică a textelor vechi românești, editate în colecția filologică și editorială amintită. Preferința pentru una dintre cele două denumiri trebuie pusă, probabil, pe seama prudenței editorilor, care își dau seama că angajarea în realizarea unei ediții științifice moderne înseamnă receptarea și asumarea unei tradiții de câteva decenii, iar cerințele formulate de Gheție și Mareș (1974: 145) în privința partițiilor unei ediții critice științifice (studiu introductiv sau filologic, studiu lingvistic, textul propriu-zis însoțit de o notă asupra ediției, aparat critic cu variante, note și comentarii, indice sau glosar, facsimile)⁸ reprezintă un deziderat spre care autorii de ediții filologice științifice tind, iar unii reușesc să-l atingă.

4. Prin urmare, în ultimele două decenii au început să se decanteze achizițiile filologice din toate centrele din țară. Consecința este aceea că, la această vreme, observăm o nouă schimbare de paradigmă în ce privește conceptul de ediție critică, anterioară fiind schimbarea semnalată cu jumătate de secol în urmă de I. Gheție și Al. Mareș. Deja după o lungă tradiție în realizarea edițiilor de text vechi românesc, în acest context cu totul nou, ale cărei linii generale am încercat să le precizăm aici, este normal să se producă și o *schimbare de paradigmă în utilizarea conceptului de*

⁸ Autorii subliniază importanța facsimilelor și oferă soluții editoriale, astfel încât cititorii să aibă o perspectivă cât mai obiectivă asupra particularităților lingvistice ale textelor: „Pentru a fi util lingviștilor, orice text vechi românesc ar trebui transliterat cu cea mai mare rigoare, atunci când editorul nu poate pune la îndemâna cititorului facsimilele sau, cel puțin, un indice exhaustiv având cuvintele reproduse cu litere chirilice sau în transliterație. [...] Orice interpretare implicând un procent mai mare sau mai mic de subiectivitate, istoricul limbii va fi silit să se raporteze la original, iar ediția îi va fi prea puțin utilă” (Gheție, Mareș 1974: 169).

ediție critică. După părerea noastră, această schimbare este justificată de mai multe aspecte:

- a. nu toate textele vechi au cunoscut mai multe variante;
- b. din contră, un text poate avea multe, uneori chiar zeci de variante, care nu ar putea fi surprinse în cuprinsul unei ediții;
- c. în același timp, în contextul unei explozii de informație, provocată de posibilitățile pe care le oferă mijloacele tehnice, programele informatizate, accesul la varii surse de pe internet etc., în raport invers proporțional se observă o tendință vizibilă spre restrângere a activității specialiștilor pe domenii stricte, care a făcut să ia ființă în filologia românească ramuri de nișă, cum sunt, de exemplu, filologia și lexicologia biblică;
- d. schimbarea manierei de lucru, determinată, în primul rând, de *utilizarea computerului*, include posibilitatea de a analiza și de a prezenta cu tendință spre *exhaustivitate* problematica unui text vechi.

Această modalitate modernă de lucru, utilizarea computerului, presupune posibilitatea de a mânui cu ușurință:

1. fonturi speciale, cu caractere care anterior erau folosite doar de meșterii din tipografii;
2. facsimile obținute din scanarea color a manuscriselor, care oferă posibilități sporite de a vizualiza foile scanate, astfel încât se pot vedea ștersăturile, tipurile de cerneală folosite, se pot mări slovele și anumite secvențe și, astfel, se poate face mai ușor lecțiunea unor cuvinte mai puțin lizibile;
3. programe de editare de indici;
4. motoare de căutare pentru realizarea diferitelor studii lingvistice și filologice, precum și a glosarului;
5. modalități de tehnoredactare în măsură să unească toate partițiile ediției, formând o carte care se tipărește automat, prin comenzi realizate, de asemenea, pe computer.

Alături de realitatea că textul de bază (transcris) nu este necesar să fie urmat neapărat de variante, aceste facilități pe care le oferă utilizarea computerului în realizarea unei ediții de text vechi românesc – pentru a nu vorbi aici decât despre posibilități care astăzi sunt la îndemâna oricărui editor de texte – au dus la schimbarea mentalității, într-o anumită măsură, în privința modului de a realiza o ediție critică de text. Astfel, la conceptul prezentat de Ion Gheție și Al. Mareș au fost aduse unele ajustări și adăugiri. Remarcăm că tendința este aceea de a considera *ediție critică* acea ediție de tip științific (academic) în care se redă *textul* transcris (și revizuit) *fără variante*, dar însoțit de partițiile unei ediții științifice, fie în totalitate, fie în parte: *notă asupra ediției, studiu filologic, studiu lingvistic, note și comentarii, indice sau glosar și facsimilele* manuscrisului sau ale tipăriturii care cuprinde textul transcris.

5. În condițiile în care competențele în utilizarea computerului facilitează cu mult lucrul filologului și al editorului de text vechi românesc în comparație cu modalitatea de lucru de acum jumătate de secol, vedem și posibilitatea de a prezenta textele în ediții științifice care să urmeze baza a ceea ce s-a preconizat în lucrarea lui Ion Gheție și Al. Mareș, la care se vor adăuga trăsăturile care s-au selectat în

ultimele două-trei decenii. Diferența esențială față de conformația inițială a tipului de ediție critică propus de Al. Mareș și Ion Gheție este dată de transcrierea textului de bază fără a fi urmată de variante. În același timp, observăm disponibilitatea editorilor de texte de a aborda cercetarea textului cât mai mult pe principiul exhaustivității.

În prelungirea acestei tradiții, încercăm să aducem unele clarificări, pentru a contura trăsăturile noilor tipuri de ediție critică, pe care le putem numi *ediție critică a textului de bază*, prin opoziție cu *ediția critică cu variante*, care are în vedere prezentarea variantelor unui text și, în măsură mai mică, cercetarea textului sub aspect filologic și lingvistic. O sinteză a formatului de *ediție critică a textului de bază*, pe care îl vedem în perspectivă, se bazează pe trăsăturile definatorii ale edițiilor diplomatice și pe structura pe care o prezintă acestea, dar și pe edițiile critice elaborate la momentul actual.

Astfel, o *ediție critică a textului de bază*, în perspectivă, ar avea următoarea structură (de preferat în totalitatea partițiilor):

1. *Nota asupra ediției*; cuprinde diferitele explicații ale editorului referitoare la demersul său editorial și, dacă este cazul, raportarea la edițiile anterioare ale respectivului text.

2. *Textul transcris* (și *revizuit*); textul de bază este ales prin confruntarea versiunilor, dar fără a se consemna în aparatul critic variantele. Am susținut justetea faptului de a nu mai include în mod obligatoriu între trăsăturile unei ediții critice condiția adăugării variantelor (în subsol sau la final). Stabilirea textului de bază este un proces dificil, care se realizează prin compararea versiunilor. Ideal este ca textul de bază să fie originalul. Dacă acesta s-a pierdut, trebuie avută în vedere copia-prototip, iar dacă și aceasta lipsește, prin compararea copiilor existente, trebuie selectată aceea care se adevărește a fi cea mai apropiată de original.

3. *Note și comentarii*; consemnarea ștersăturilor, îndreptărilor, tipurilor de cerneală folosite, a confuziilor, semnalarea notelor marginale, a altor semne, desene, însemnări de pe foaie etc.

4. Lista cu tipurile de semne grafice, respectiv paranteze utilizate în textul transcris pentru a desemna lipsa textului în locul în care manuscrisul este deteriorat, întregirea slovelor, a cuvintelor lipsă, pentru inserarea traducerii (dacă este cazul) etc.

5. *Studiul paleografic*, în care se abordează o seamă de aspecte privitoare la grafie: valoarea slovelor, tipul de transcriere abordat, prescurtări (brahigrafia), prozodiile, punctuația etc.

6. *Studiul filologic*: datarea, localizarea, paternitatea textului, originalele de pe care s-a tradus (dacă este cazul), problema originalului/ copiei-prototip/ copiei selectate pentru transcriere, chestiuni de filiație, eventual observații privind maniera de traducere etc.

Studiul lingvistic pe mai multe nivele:

7. *Studiul fonetic*: observarea faptelor fonetice și analiza lor, cu delimitarea, de pildă, a stratului de limbă aparținând copiștilor și a stratului de limbă aparținând autorului/ traducătorului etc.

8. *Studiul lexicologic*: lexeme interne – derivate, cuvinte compuse, valori ale cuvintelor obținute prin conversiune gramaticală; lexeme interne cu sensuri sau structură externe – calcuri lingvistice de diferite tipuri; lexeme externe – diferite tipuri de împrumuturi – slavone, grecești, latine, rusești etc.

9. *Studiul gramatical*: elemente de morfologie, elemente de sintaxă, topică, acord, structuri speciale etc.

10. *Indice sau glosar*.

11. *Facsimile*.

O *ediție critică cu variante* ar fi acea ediție în care, prin natura cercetării, editorul este nevoit să prezinte una sau mai multe variante ale textului aflat în diverse manuscrise. Acest tip de ediție critică ar cuprinde:

1. un text de bază selectat pe criteriile clasice (prezentate anterior), urmat de variante în subsol sau post-puse textului transcris;

2. nota asupra ediției;

3. studiu paleografic;

4. studiu filologic;

5. (dacă este posibil) studiu lingvistic: fonetic, lexicologic și gramatical;

6. indice sau glosar;

7. facsimile.

În privința *transcrierii textelor*, se poate observa că edițiile de text apărute în ultima jumătate de secol prezintă interpretare diferită a slovelor și acest fapt poate da impresia unei neașezări a regulilor nici până astăzi. Cu toate acestea, prin explicațiile pertinente aduse de I. Gheție și Al. Mareș în lucrarea de referință reamintită aici, a rămas un fapt câștigat pentru filologia românească aplicarea *interpretării* în sensul ei actual, într-o tehnică de transcriere interpretativă a grafiei chirilice, în normele și pe criteriile științifice oferite de tradiția filologică, și *înlăturarea uniformizării* aplicate diferitelor fenomene lingvistice, susținută de D. Russo și de alți cercetători în trecut, în unele ediții astăzi perimate.

6. Rolul bibliotecilor în facilitarea activității editorului de text vechi românesc în epoca digitizării este unul esențial. Aceste instituții dețin în regim de patrimoniu manuscrisele și tipăriturile vechi, le întrețin, căci procesul deteriorării este unul inevitabil, le cataloghează etc. și intermediază accesul publicului la aceste obiecte de cultură. În momentul de față, în lume, multe biblioteci au facilitat inimaginabil de mult accesul la manuscrise și tipărituri vechi prin scanarea lor și prezentarea pe site-uri specializate; în același timp, această modalitate modernă conservă și conținutul lor, pentru situația în care ele ar intra într-un proces de deteriorare, dar și previn acest proces prin evitarea expunerii și a contactului direct, respectiv prin punerea formei scanate la dispoziția specialiștilor și, în genere, a cititorilor interesați.

Interesul pentru ediția de text, în special de text vechi românesc, este manifestat astăzi în mai multe domenii (filologie, lingvistică, istorie, geografie, matematică etc.) și, probabil, va crește în viitor. De aceea, considerăm că ar fi binevenită și salutară din partea bibliotecilor *facilitarea obținerii facsimilelor și acordul tipăririi acestora* de către specialiștii care doresc să editeze texte în ediții științifice și să le pună la dispoziția publicului cititor, alături de textul transcris și studiile aferente. Schimbarea manierei de lucru, adică înlocuirea manierei clasice

prin tehnica computerizată este un proces care presupune, pe de o parte, economie de timp din partea editorului, dar, pe de altă parte, procesul de editare de text vechi românesc revine aproape în întregime în seama editorului care, la vremea aceasta – mai mult ca oricând – trebuie să realizeze două demersuri diferite: unul este acela al gândirii tuturor temelor și partițiilor ediției, iar celălalt al redactării efective a ediției în format definitiv. Comparată cu tipărirea clasică, așa cum se petreceau lucrurile înaintea ultimelor două-trei decenii, modalitatea aceasta de lucru presupune o mare economie de mijloace și de timp, multe avantaje în privința îmbunătățirii calității edițiilor dar, în același timp, o mai mare responsabilitate din partea editorului și, într-un fel, dublarea muncii lui. El se află în situația de a prelua asupra sa și o seamă de operații care, altădată, se făceau de către editură și tipografie.

Crearea unor acorduri între institutele de cercetare și bibliotecile în grija cărora se află manuscrisele și tipăriturile vechi românești, care ar putea oferi aceste monumente scanate în condiții speciale, ar fi un pas important, care ar veni într-o măsură semnificativă în sprijinul editorului de text vechi românesc și a publicului interesat de conținutul textului, de analiza și cercetarea lui. De asemenea, pe lângă scanarea manuscrisului, în egală măsură este esențial ca bibliotecile să acorde specialiștilor dreptul de publicare a facsimilelor, care ar constitui o parte importantă a unei ediții științifice, deoarece oglindesc manuscrisul și stau la dispoziție oricând pentru verificarea textului transcris și a faptelor lingvistice, istorice, filologice etc. analizate. Un astfel de acord s-a inițiat de către direcțiunea Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași, în persoana CS I dr. Gabriela Haja, cu secția de manuscrise a Bibliotecii Academiei Române, în urma căruia sperăm că cercetătorii Institutului vor avea acces la forma scanată a manuscriselor și tipăriturilor și vor primi acordul publicării facsimilelor în edițiile critice de text vechi românesc.

Bibliografie

- Cantacuzino 2011: Ioan Cantacuzino, *Patru apologii pentru religia creștină și patru orații traduse în limba română la mijlocul secolului al XVII-lea* de Nicolae Spătarul (Milescu), ediție critică, studiu introductiv, notă asupra ediției, note și comentarii, glosar de Eugenia Dima, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Chiosea 2016: *Epistolă și panegiric greco-român adresate lui Constantin Brâncoveanu (Ms. BAR 766)*, ediție de text, studiu filologic și lingvistic de Silvia Chiosea, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Clemens 2017: Andreas Clemens, *Kleines walachisch-deutsch und deutsch-walachisches Wörterbuch*, Buda, 1821, ediție de text, studiu filologico-lingvistic și notă asupra ediției de Mariana Nastasia, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Coresi 1998: Coresi, *Tâlcul evangheliilor. Molitvenic*, ediție critică de Vladimir Drimba și studiu introductiv de Ion Gheție, București, Editura Academiei Române.
- Diaconovici-Loga 2020: Constantin Diaconovici Loga, *Orthografia sau dreapta scrisoare pentru îndreptarea scriitorilor limbii românești*, Buda, 1818, ediție de text și studiu filologico-lingvistic de Loredana Buzoianu, Iași, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”.
- Dosoftei 1974: Dosoftei, *Psaltirea în versuri. 1673*, ediție critică de N.A. Ursu, cu un cuvânt înainte de Înalt Preasfințitul Iustin Moisescu, [Mitropolia Moldovei și Sucevei], Iași.

- Dosoftei 2012: *Parimiile preste an*, Iași, 1683, ediție critică, studiu introductiv, notă asupra ediției, note și glosar de Mădălina Ungureanu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Gheție, Mareș 1974: Ion Gheție, Al. Mareș, *Introducere în filologia românească. Probleme. Metode. Interpretări*, București, Editura Enciclopedică Română.
- Tempea 2017: *Gramatica românească* a lui Radu Tempea (1797), ediție critică și studiu lingvistico-filologic de Andreea Drișcu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Ivireanul 2021: Antim Ivireanul, *Evangelie*, 1697, ediție critică și studiu filologico-lingvistic de Roxana Vieru și Adina Chirilă, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Limona 2016: Dumitru Limona, *Negustorii „greci” și arhivele lor comerciale*, ediție adnotată, studiu introductiv și notă asupra ediției de Loredana Dascăl, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Mazilu 2012: *Șapte taine a besearecii* (Iași, 1644), ediție critică și studiu filologico-lingvistic de Iulia Mazilu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Măzăreanu 2018: Vartolomei Măzăreanu, *Ithica ieropolitica (ms. BAR 67)*, ediție de text și studiu filologico-lingvistic de Carmen Livia Tudor, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Miniat 2014: Ilie Miniat, *Cazanii (București, 1742)*, studiu filologic și lingvistic, ediție de text, notă asupra ediției, note și glosar de Cristina Crețu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Molnar 2018: Ioan Piariu-Molnar, *Deutsch-Walachische Sprachlehre. Gramatică germano-română*. Viena, 1788, ediție critică, studiu introductiv și traducere de Ana-Maria Minuț și Ion Lihaciu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Munteanu 2014: Eugen Munteanu, *Cuvânt introductiv* la Chiosea 2014, p. 13–15.
- Munteanu 2016: Eugen Munteanu, *Postfață* la Miniat 2016, p. 399–402.
- Russo 1912: D. Russo, *Critica textelor și tehnica edițiilor*, în „Buletinul Comisiei istorice a României”, București, Atelierele grafice Socec, p. 1–100.

The Paradigm Shift in the Evolution of the Concept of Critical Edition and the Editing of Old Romanian Texts in the Digital Age

Currently, we are witnessing a significant shift in how we understand the concept of a *critical edition*. After a long history of producing editions of old Romanian texts, within this fresh context – as outlined in our article – it’s natural to observe a paradigm shift in the way we utilize the concept of a critical edition. In our view, there are several reasons for this change: a. not all old Romanian texts have had several variants; b. on the contrary, a text may have many, sometimes even dozens of variants, which could not be captured in an edition; c. at the same time, in the context of an explosion of information, caused by the possibilities offered by technical tools, computer programs, access to various sources on the Internet, etc., in inverse proportion, a clear trend is emerging where specialists tend to narrow their focus within specific fields, thus limiting their scope of work – which has led to the creation of niche branches in Romanian philology, such as, for example, biblical lexicology; d. the change in the work style, primarily due to the use of computers, includes the possibility of analyzing and comprehensively presenting the specifics of an old text.